

L. Rédei Mária

Küldő ország – fogadó ország Változások a kelet-közép-európai vándorlási folyamatokban

1. Kelet- és nyugat-európai vándorlási stratégiák

Kelet-Európa mind az Újvilág, mind a kontinens benépesítésében jelentős és folyamatos szerepet töltött be. A kultúra elterjedésének, a nagy népvándorlásoknak a fő áramlatai döntően innen indultak.

Ez a történelmi folytonosság változott meg a második világháború után azzal, hogy az új társadalmi rendszer – politikája sikeres megvalósításában a nyugattól való hermetikus elzárkózást egyik eszközének tekintette. A fizikai elzártság bizonyos ideig sikeresnek bizonyult, de már akkor is – és ez egyre inkább igazolódott –, ellentétben állt a mindenkori általános, európai fejlődéssel, amely a személyes szabadságot emelte ki, és pluralista politikájával a sokszínűséget támogatta.

A két eltérő társadalmi fejlődésű régióban különböző gazdasági és szociokulturális viszonyok alakultak ki. A helyzetet hosszú ideig a spontán és egyirányú kapcsolattal lehetett jellemezni. A belső fejlődésből adódó korlátokon túl a változást az segítette elő, hogy a társadalmi fejlődéssel egyidejűleg hallatlan méretekben kibontakozó kommunikáció (rádió és tv-adások, turizmus) kezdetben egyirányúan, majd kölcsönösen az információ terjedésének az alapjává vált, lehetővé téve ezzel az új ismeretek, az új érték- és viselkedési normák egyre jobb közvetítési lehetőségét. A közvetítés hatékonyságát elősegítette az a tény, hogy az élet minségében, a létezésben egyre növekvő különbség folyamatos és vonzó hatást gyakorolt az emberekre. A keletről nyugat felé irányuló mozgás történelmileg nézve tehát nem tekinthető újnak, csak jelenlegi fellendülése, kiszámíthatatlansága fokozza az érdeklődést. Meggyőződésem, hogy ha már az 1950-es, 60-as években valóra vált volna a szabad kétirányú mozgás, akkor a turisztikai utak egy része sem kivándorlással végződött volna, és a jelenlegi folyamatok sem ilyen intenzitással törtek volna a felszínre.

A központosított gazdaságirányítás módszereit alkalmazó szocialista politika tartósan kerülte a nemzetközi vándorlás kérdését. Feltételezhetően abból a tényből kiindulva, hogy a népesség elmozdulása egy adott térségből mindig kritikát fejez ki az országgal szemben, mert az nem kezeli lakosságát érték-ként sem munkaerő-, sem humán vonatkozásban. A szabad lakhely megválasztásának, korlátozása ugyanakkor az emberi jogok kérdésébe tartozik.

Napjainkban az az ellentmondásos helyzet alakult ki, hogy eddig a nyugati országok harcoltak azért, hogy az emberi jogok közül a szabad lakhelyválasztás megvalósuljon, és ma, amikor tömegek állnak a határokon szinte ugrásra készen, ők hirdetik leginkább a szelektív és korlátozott bebocsátás szempontjait.

A vándorlás, a lakhelyváltás minden esetben olyan kényszertevékenység, amely elszakadást jelent a korábbi lakóhelyi kapcsolatoktól, annak reményében, hogy az új környezet kedvezőbb, több előnnyel, mint hátránnyal rendelkezik. Az esetek egy részében az elvándorlás pozitív eseményként történik, bár még ekkor is átmeneti nehézségekkel jár, de az esetek jelentős részében a rossz értékelés, az informátlanság következtében csalódással végződik. Az ilyen állapotok kialakulása egyúttal indítást jelent a továbbvándorlásra.

Ebből következően a különböző hivatalos szerveknek abban van meghatározó szerepük, hogy az új lakhely megválasztását előkészítő folyamatot hogyan befolyásolják. A minél szélesebb és többoldalúbb felvilágosító tevékenység sokat tehet annak érdekében, hogy informáltságunk az új lakhelyről megalapozottabb és sokoldalúbb legyen. Az elvárásainknak megfelelő lakhely szerepet kap az elégedettség fokozódásában, ami hatással van az ott-tartózkodási idő hosszára, a következő vándorlás indítására.

Az 1989-es év előtti vándorlások több vonatkozásban is különböztek az utána következőktől. A leggyakrabban említett ezek közül a résztvevők száma, ami tömegességében tér el a korábbiakétól, de különbözik abban is, hogy a vándorlók hazájukat a visszatérés legkisebb reménye nélkül hagyták el. Ebben az időben vált a mozgás kétirányúra. Megkockázatom azt a feltételezést is, hogy a mozgási folyamatot motiváltságában _ is módosult. Ez s kirobbanó tendencia, exodus, egyúttal rámutatott Kelet-Európának arra a történelmi szerepére, amit ez ideig is betöltött a mozgásban. A folyamatosság ilyen módon nyert bizonyosságot. Ezek a változások a korábbi évtizedek kilátásait megváltoztatták, fokozták az érdeklődést, és a politikai nyitással együtt új perspektívákat indítottak el.

A Kelet-Európában élők számára természetesen a szabadság szempontjából volt ez fontos tény. Tágabb értelmezésben az intenzív kelet-nyugati kapcsolatok lehetősége, segíti a régió európai felzárkózását. Mind az utóbbi évek eseményei, mind a várható jövőbeli tendenciák indokolják, hogy pótoljuk a múltbeli folyamatok elemzését, lehetőleg egy tágabb, intrakontinentális szempontrendszer alapján.

Kelet- és Nyugat-Európa között a második világháború után nemcsak társadalmi, de gazdasági értelemben is differenciált fejlődés bontakozott ki. Nyugat-Európa a gazdasági fejlődéséhez szükséges munkaerőt egyre kevésbé tudta biztosítani, mivel a demográfiai átmenet a végéhez közeledett, ami az elöregedésben, a szűkülő munkaerő-forrásban nyilvánult meg. A szükséges munkaerőt vendégmunkásokkal pótolták, s ez később bevándorlási folyamattá szélesedett. A nyugati gazdaság fejlődése szempontjából az 1960-as évek elején igen előnyös volt, hogy csekély befektetéssel korlátlan és olcsó munkaerőhöz jutott. A Nyugat-Európa felé irányuló mozgás egyes elemei azonban módosították a befogadó országok belső munkaerőpiacát is. A gazdaság konjunkturális viszonyaihoz, a változó munkaerő-igényekhez a külső munkaerő jobban tudott igazodni, s ez elindította az első tiltakozási hullámokat, amelyek a szelektív politika első csírái voltak.

A nyugat-európai gazdasági berendezkedés kettőssége megnyilvánult a munkaerőpiacon is. A munkaerőpiacnak folyamatosan szüksége volt ugyanis a modern szektorhoz kapcsolódó, magasan kvalifikált és a kis cégek által igényelt nagyobb tömegű, kevésbé képzett munkaerőre. Az előbbi csoport viszonylag függetlenebb a munkáltatótól, mint a második, bár őket nagyobb számban lehet alkalmazni. Ezek a folyamatok csak a hatvanas években élesedtek ki, de körvonalai már korábban megjelentek. Már az 1950-es évek elején nyilvánvalóvá vált, hogy a harmadik világ részéről demográfiai nyomás várható, és Nyugat-Európa népességsúlya csökken. A magas termékenységből adódó fiatal népesség-összetétel azonban az 1960-as években olyan nyomást gyakorolt a mozgásra, hogy az tömegessé vált. Nem szabad figyelmen kívül hagyni azonban azt, a folyamat szempontjából ténynek számító tendenciát sem, hogy a hatvanas évek közepén érvényesülő gazdasági recesszió a korábban fontos szerepet betöltő dél-európai munkaerőt visszahúzódtára kényszerítene. Törökországban az évi népességnövekedési ütem 2,6-3,0% volt, míg Dél-Európában 0,6-1,05%, és a kelet-európai térség a demográfiai átmenet kezdetén állt. A nyugathoz viszonyított nagy dél-európai jövedelemkülönbségek eredményezték azt, hogy ezek az országok bekapcsolódtak a gyors gazdasági fejlődésű országok (NSZK, Franciaország) munkaerőpiacaiba. Az 1960-as évek közepén gazdasági recesszió következett be, a fejlődés pólusa északabbra tolódott; így a déli vándorlási folyamat visszahúzódtott. Egy időre új keletkezett, amit Kelet-Európa akkori bezártsága miatt a harmadik világ gyorsan, és úgy tűnik, kiszoríthatatlanul betöltött. Bár az európai munkaerő bekapcsolódása sokkal előnyösebb lett volna, asszimilálódása kevésbé lett volna megkérdőjelezhető, ez mégis elmaradt. Ezt a lehetőséget az egykori szocialista országok elszalasztották, s ezzel hosszú időre elnapolódott a nyugati munkaerőpiachoz való kapcsolódás lehetősége is. Egyre inkább úgy tűnik, hogy a harmadik világ bekapcsolódása a számos negatív jelenség ellenére tartós marad, és kétségessé vált visszaszorításuk a térségből. Számos jel arra utal, hogy a nyugat-

európai piac telítődésével kelet felé terjeszkednek.

Az 1970-es évek elején ismét olyan erős gazdasági fellendülés indult meg, ami promigrációs politika meghirdetését tette szükségessé. De ez a politika sem az általános liberalizációt, hanem a helyi igényeknek megfelelő, változó feltételű, rugalmas szelekciót és elvárást vezette be. A dél-európai munkaerő részben már nem vállalta az ebből adódó hátrányokat, részben nem is rendelkezett olyan demográfiai és gazdasági nyomással, hogy bekapcsolódhasson a nyugat-európai piacba. Mivel ezt az áramlatot korábban is elsősorban a jövedelmi viszonyok motiválták, a munkavállalók asszimilációs cél nélkül - ezért is indultak többségében család nélkül - rugalmasan módosították irányukat. Szemben az ekkor belépő úgynevezett orientál eredetű (török-arab) vándorlási folyamattal. Ennek résztvevői a helyben maradás szándékával érkeztek, többségében nagy létszámú családdal, vállalták a gazdasági ciklussal együtt változó feltételeket, noha az európai kultúrától eltérő magatartásuk miatt beilleszkedési esélyük alacsony volt. Az orientál jellegű vándorlás ekkor vetette meg lábát, döntően az NSZK-ban.

Ekkor Kelet-Európa a gazdasági fellendülés szakaszában volt, elegendő munkaerővel rendelkezett, és a kommunista társadalmi rendszer belső csatlódásai még nem törtek meghatározó módon a felszínre. A meghirdetett teljes foglalkoztatási koncepció, amely különösen a mezőgazdaság kollektivizálása után jelentős munkaerőmozgást jelentett, társadalmi elvárásá tette a nők magas gazdasági aktivitási arányát. Ez utóbbi napjainkig növeli forrás-oldalról a feszültségeket. A teljes foglalkoztatás meghirdetése, mint ahogy az később sokkal világosabbá vált, a gazdaság egészének a veszélyeztetését jelentette, és az egyéni kockázatvállalás értékét tompította. A nyugat-európai országok már ebben a korai időszakban is azon munkálkodtak, hogy a regionális különbségek kiegyenlítése céljából létrehozzák saját belső munkaerőpiacukat, és általában a határok szerepének az eliminálására törekedtek. Ezalatt Kelet-Európában a „baráti határok” szerepe erősödött, az államközi szerződésekben lefektetett, esetleges, kevéssé a kétoldalú előnyökön alapuló, spontán munkaerő-kapcsolatok alakultak ki. De arra, hogy a régió az 1970-es évek elején a felvevőpiacként jelentkező nyugati munkavállalásba bekapcsolódjon, megelőzve vagy kiszorítva ezzel a török áramlatot, nem volt gazdasági érzékenysége, politikai hajlandósága. Pedig köztudomású, hogy a kelet-európai munkaerő sokkal könnyebben illeszkedett volna be a nyugati piacba, mint a vándorlási folyamat más, nem európai kultúrájú résztvevői. Ezzel óriási lehetőséget szalasztottak el az Európához való kapcsolódásban mind a fogadó, mind a küldő országok részéről. E lehetőség majdnem két évtized múlva visszatérő kihívás lett.

Az 1990-es évek szabadabb mozgási folyamatainak egyik központi kérdése az lett, hogy a munkaerőpiacon képes-e a kelet-európai munkavállaló felvenni a versenyt az ázsiai-afrikai munkaerővel, és miképpen alakulnak ezek az érdekvizonyok.

Azok a nyugat-európai országok, amelyek eddig az emberi jogok alapján bátorították a kelet-európai mozgást, most a legnagyobb tartózkodást és elzárkózást mutatják. A demográfiai alapon meghirdetett bevándorlási politikájuk egyre kérdésesebbé válik.

A fogadó országok vándorlási politikája számos lépést tett a bevándorlás mérséklésére, ilyen volt például a gazdasági növekedés visszafogása, a munkaerő felhasználó vagy éppen kímélő technológiák alkalmazása. Ezek azonban kevés hatékonysággal bírtak. E stratégiák kevés kivétellel - eddig döntően a helyi kihívásokkal foglalkoztak, és kevés kapcsolat indult el a küldő és a fogadó országok között.

Az 1980-as évek második felében a gazdasági és etnikai egyeztetésnek új útjai indultak meg. A folyamat további alakulásában sokat tehetnek a küldő országok. Modern foglalkozáspolitikával az anyaországnak minél sokoldalúbb kapcsolatot kellene fenntartania az elvándorlókkal. A modern foglalkoztatáspolitikai alapszík, hogy a munkaerőt értékeli és megfizeti, és minden intézkedésével a prosperáló együttműködésre biztatja. Azok az országok, amelyek ezt a gyakorlatot már elkezdték Törökország; Jugoszlávia, Portugália –, a

gazdasági mutatók között jelentős tényezőként kezelhetik a hazautalásokat. Egyúttal a befogadó országokat is mentesítik bizonyos ellátási problémáktól. A legnagyobb ismeretlen ebben a folyamatban a szövetségesség, a regionális stabilitás kérdése, ami egyúttal alapja a gazdasági stabilitásnak is. Kedvező esetben a munkaerő importja helyett a tőke-transzfer jutna meghatározó szerephez, ami viszont a beruházások megindulásához igényli azokat a szakembereket, akik nyelvi, szakmai ismeretüket nyugaton szerezték, de otthon bontakoztathatják ki.

Egy emberbarát vándorlási politika azt tűzi ki céljául, hogy a munkán keresztül megvalósuló emberi teljességre törekvős kiegyensúlyozott fejlődést hozzon létre, és az emberi erőforrásokat optimálisan használja fel. Az ilyen megközelítés arra törekszik, hogy az irányítás a munkáltató és a munkavállaló érdekeit vándorlási láncban egyeztesse, ami tartalmazza a visszatérés lehetőségét. Azonban azt állapíthatjuk meg, hogy a nemzetközi vándorlás elemei is újak a hazai viszonyok között, de a teljes lánc elemeinek gyakorlati kimunkálása különösképpen az.

Az utóbbi években számos olyan esemény történt, amelyek nem mindennaposak ugyan, de egy bizonyos egységesítést célzó folyamat eredményeként mégiscsak következményei egymásnak. Hatásuk több mint demográfiai következmény. Azzal a tömeges döntéssel, hogy fiatal generációk szülőföldjüket a hazatérés reménye nélkül elhagyták, és ismeretlen környezetben akarnak új életet kezdeni, kifejezi azt is, hogy más kultúrát, morált és együttélési lehetőséget fogadtak el. Ez utóbbi sokkal mélyrehatóbb változásokat, több ismeretlent jelez, mint a demográfiai hatás. Véleményem szerint kifejezi a vándorlásban résztvevők érték szerinti integrálódását, véleményét és azokat a térbeli lehetőségeket, amelyek elérhetőek számukra. Miközben ezek a tapasztalatok tükrözik a migráció felettébb összetett jellegét, utalnak a kibocsátó terület és az új lakhely közötti információáramlás hiányos voltára is. A megalapozatlan döntések, elvárások számos esetben a következő vándorlásnak válnak alapjává.

Az a tény, hogy a küldő országok földrajzi értelemben egyre távolabbiak, ami egyúttal értékrendi leszakadást is jelent, hiszen egyre alacsonyabb szintű forrást kínálnak, további feszültségek forrása. A vándorlás tömegessége a vándorlási politika intézményesítését követeli. A vándorlási politika kialakítása és gyakorlása olyan reális, felvilágosító, egyeztető tevékenység, amelyben szerepet kell kapjon ennek egyértelmű és folyamatos kinyilvánítása.

2. A nemzetközi vándorlás kelet-európai vonásai

Az elmúlt négy évtizedben a volt szocialista országok olyan társadalmi rendszerben éltek, amelynek az uniformizált, közös érdeklődés volt a kitűzött célja. A homogenitás elérésének az útjait a korlátlan lehetőségek felvázolásában vélték megjeleníteni, később ezek elérhetetlenségének felismerése vált az ellentétek rugójává. Az ingerszegény környezet, az érdektelenség és a rossz elérhetőségi viszonyok mind a mozgás korlátaivá váltak. Ezt a kilátástalanságot fejezte ki az, hogy a leghátrányosabb körülmények között élő rétegek mutatták a legnagyobb passzivitást minden változás iránt.

A rendkívül alacsony jövedelmi viszonyok, amelyek ma már nem magyarázhatók a társadalmi juttatások széles skálájával, a mozgás legfőbb elindítói. A materiális kérdések ebben a régióban mindig is az érdeklődés középpontjában álltak, és motiválták a belső mozgást. Kifejezték ezzel a vándorlónak azt a meggyőződését, hogy nem helyben kívánja kivárni a javulást. A fejlesztési források és a népességmozgás összekapcsolása azt eredményezte, hogy a nagyarányú városba áramlás az urbanizálódás folyamatát tovább gyorsította. Visszatekintve az egyes országok belső vándorlási folyamataira, már azok is a fejlődő térségek felé, döntően keletről nyugat felé haladó koncentrációkat tükröznek. A mozgás akkor erősödött fel, amikor az agrár termelésből az iparosodás felé léptek az

országok, és az esetek egy részében a terjedésnek az országhatárok szabtak gátat.

A terjedés ellenére az országhatárokat átlépő mozgással nem foglalkoztak, noha az létezett. Ennek elsősorban politikai okai voltak, a nyilvánosság kerülése. A kelet-európai régió belül a nemzetközi vándorlásról rendkívül kevés és megkérdőjelezhető adat állt rendelkezésre. A rendelkezésre álló adatokból az mindenképpen kitűnik, hogy a kivándorlásnak három nagyobb hulláma volt: az 1956-os magyar, az 1968-as csehszlovák és az 1989-ben több országot érintő új típusú vándorlás. Ebben a folyamatban meghatározó az ország nagysága, de még inkább annak földrajzi helyzete. Ez utóbbi kiemelten fontos az illegális mozgások szempontjából, ami erre a térségre igen jellemző.

A régió legfontosabb vándorlási folyamatait alapvetően két fő típusal jellemezhetjük:

1. Az illegális mozgási folyamatok. A hatóságok minden intézkedése ellenére ezek léteznek, sőt egyes térségekben a legnagyobb bizonytalanságot okozzák.

2. A határokat átlépő lakhelyváltogatás. Ezt a politika feltételezhetően az emberi jogok (szabad lakhely megválasztása) egyfajta reprezentálásaként fogadta el. A vándorlásnak ez a formája családi indokhoz kötötte a mozgást, ezáltal számos formális eseményt okozott.

A kelet-európai országok nemzetközi vándorlási folyamatairól elmondható, hogy sem tudományos, sem politikai szempontok alapján nincsenek föltárva. A korábbi mérsékelt érdeklődés mellett az adatok hiánya a jellemző. A szabad lakhely megválasztását politikai okokból korlátozták. Ezek a folyamatok teljesen ellentétben álltak az európai egységesítést célzó fejlődéssel, amely a határok szerepét mérsékeltte. Az a tény, hogy a kelet-európai országok is csatlakoztak számos olyan nemzetközi egyezményhez, amely a szabad mozgást elősegítette (például a Helsinki-folyamat dokumentumai), egyes országokban megindítottak némi nyitást. Ennek a hatása Lengyelország, Csehszlovákia és Magyarország vonatkozásában volt érzékelhető. De minden mozgási folyamatot erősen fékezett az a tény, hogy egyidejűleg korlátozott volt a konvertibilis fizetési mód.

A keletről érkezők körében az egyébként nyugaton elterjedt rövid tartózkodási idő ismeretlen volt. Kedvező változások akkor következtek be, amikor bevezették a világtűlevelet, illetve amikor feloldották a beutazási korlátozásokat, a vízumkényszert. A korlátozások feloldása azt eredményezte, hogy a korábban stabil menekültarány megváltozott. Ausztriában 1985-86-ban a Magyarországról menekültek száma 15 000 fő volt, ami 1987-1988-ra 27 000-re nőtt. Az ezt követő események után a menekültek megítélése, a velük szembeni intézkedések formája jelentősen átalakult. Miközben megváltozott a politikai helyzet, nem módosultak azok a kereseti viszonyok, amelyek a mozgás fő motiválói voltak. A munkaerő ázsiai szintű értékélése azt eredményezte, hogy már a rövid távú és illegális munkavállalás formájának a megvalósítása is átmeneti gazdasági előnnyel járt. Számokra még az is előnyös, ha a bizonytalan és változó konjunkturális igényekhez igazodnak. Kérdés viszont, hogy a gyenge biológiai jellemzőkkel rendelkező népesség miképpen képes alkalmazkodni az új környezethez, a változó feltételekhez. Számos külföldi híradás arról számol be, hogy a menedéket keresők körében nő az erőszak, növekednek a deviáns magatartás megnyilvánulásai. Mindez nem segíti a beilleszkedést, de azt is bizonyítja, hogy az új környezet nem az elvárásainknak megfelelően alakult.

A Kelet-Európából történi kiáramlás sem új keletű. Célpontjában, kapcsolataiban sok esetben a korábbi emigrációs kapcsolatokat használja fel, amelyek segítik a menekülőket, ugyanakkor felélesztik a szülőhaza iránti vágyat. Az elétek nagy részében arról panaszkodnak, hogy csak részlegesen tudnak bekapcsolódni azokba a szakmai és kulturális tevékenységekbe, amelyek az új lakhelyen zajlanak. Ez a helyzet részben gyengíti kötődésüket a jelenlegi környezethez, részben az óhaza iránti élmények felelevenítésével további emocionális vonzást okoz.

A jövő tendenciáit nehéz megbízhatóan előrefelezni. Tartósan fennállnak és régóta a kritikus érték körül vannak ugyanis azok: az elemek, amelyek a változás motiválói, mint a

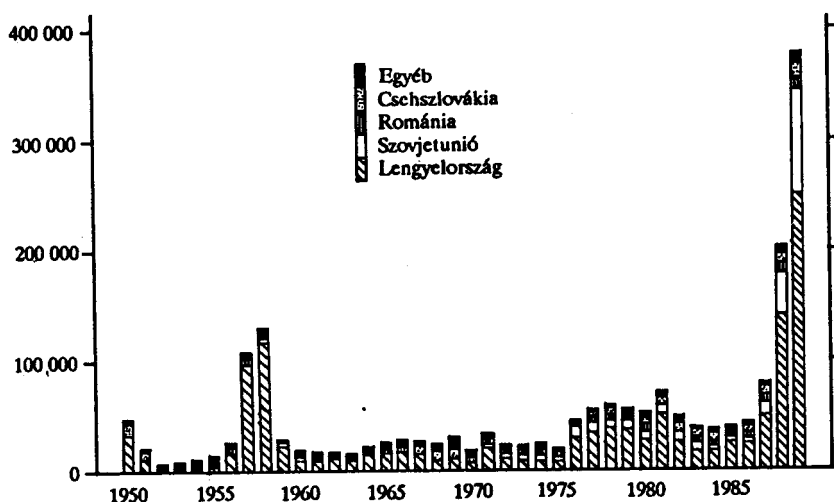
fiatal népesség, a romló gazdasági feltételek, ugyanakkor a jövő attól függ, hogy miképpen alakul a nyugati országok befogadóképessége, a politikai biztonság kérdése, milyen jogi szabályozások lépnek életbe.

Növelik az elvándorlást mindazok a tényezők, amelyek a gazdaság egészét veszélyeztetik, s ebből a szempontból a központosított gazdaságirányításról a piacgazdálkodásra való átmenet már önmagában is rizikótényezőt jelent: A legoptimálisabb vélemények szerint is minimum 3 év múlva várható. Ebből következően a nyugodt átmenet is okozhat hullámokat a nemzetközi mozgásokban, de az, emberi jogok, a kisebbségek, a nyilvánosság kérdésében előforduló zavarok ezt az intenzitást – túl a gazdasági tényezőkön – tovább fokozhatják. Ez a frusztrált szituáció máris érzékelhető a kelet-európai országokban. Azokban az országokban; ahol a helyi gazdaság az élénkülés jelét mutatta és reménykeltő vállalkozásokba kezdett, a nemzetközi migrációt nemcsak a taszítóerő határozta meg; a folyamat kétirányúvá vált: Egyeseket a külföld vonz, míg mások idevonzzák a külföldi vállalkozásokat. S ebben a vonatkozásban is fontos szerephez jut a korábbi emigráció, nevezetesen ők hozzák legszívesebben haza a tőkájüket, s ők rendelkeznek a legnagyobb helyismerettel az új kezdeményezésekben.

A nemzetközi mozgásokat motiváló munkaerőpiaci kérdés további kelet-európai vonása, hogy a túlfoglalkoztatás és a jelentős agrár-szektori tevékenység az átmenet legérzékenyebb csatornáit. Ezek felszabadulása azt eredményezi, hogy az egyébként is fiatal népesség további feszítő tényezőkként néz szembe. Feltételezhető, hogy mind a témakörrel foglalkozóknak, mind az egyedi vándorlóknak nehéz eldönteniük, hogy melyik elem az, ami leginkább vonzza őket nyugat felé. A kérdés megválaszolásában sokat segíthet az, ha a térségben politikai stabilitás alakul ki, nem következik be gazdasági hanyatlás, mert akkor a lehetséges vonzerők köre tisztul. A közelmúltban ezek a folyamatok újfajta értelmezést nyertek. A tapasztalatok azt mutatják, hogy részben új irányok keletkeztek; például Románia felől, részben korábban is létező tendenciák mélyültek el, mint például a német nemzetiségűek anyaországba történő koncentrálódása. Változott a népesség menekültekhez való hozzáállása, miszerint az első időben segítően, befogadó módon nyilvánultak meg, de a folyamatos bevándorlás és a növekvő feszültség azt eredményezte, hogy a korábban csak a nyugati országokra jellemző xenofóbia keleten is elterjedt. A beilleszkedés mind az érkező, mind a befogadó számára hosszabb folyamat. A befogadás első lépcsői az intézményesített közülethez kapcsolódnak, ami bizonyos eszközökkel még szabályozható. De az asszimilálódás hosszabb szakasza a lakókörnyezeti (civil life) elfogadás időben és tartalmában különbözik, kevés a befolyásolás lehetősége, mert ezt a közvetlen tapasztalatok határozzák meg. Megjegyzendő az is, hogy a mozgásokba elsőként bekapcsolódók összetétele kedvezőbb volt, mint az őket követőké, ami a vélemények kialakulásában szerepet kap. „90-ben már azok mentek el, akik már itthon sem boldogultak”.¹

A kelet-európai mozgások egyik legnagyobb ismeretlenje a Szovjetunió. Folyamatos és több százezret elérő a Szovjetunióból kivándorló főként zsidó nemzetiségűek aránya, de tömeges azon németek száma, akik kivándorlási lehetőségre várnak. A szabad utazási lehetőségek bevezetésével, a romló gazdasági közérzettel hirtelen és tömegesnek valószínűsíthető a népesség megindulása.² Ugyanakkor az is igaz, hogy az elmúlt másfél év során a határmenti utazások keretében közel tízmillió ember fordult meg a szovjet-magyar határon, és ennek csak egy töredéke kért letelepedést.³

Németország a német nemzetiségűek anyaországba történő betelepítését előmozdító politikájával e térségnek egyik meghatározó folyamatát irányította.

1. ábra. az NSZK-ba bevándorolt németek száma származási országokként, 1950–1989

lássá alakultak. Ennek eredményeként ma már csak néhány százezer német nemzetiségű áttelepülése valószínűsíthető ebből a régióból, leszámítva a Szovjetuniót. Nem csillapodó mértékű, több évtized óta folyamatos kivándorlási hullám jellemzi Lengyelországot. A többi országban egy-egy politikai-nemzetiségi krízis hatására menekülthullámok indultak el (bolgár, román, albán).

Az elmúlt évek során a népesség mozgási folyamatának motiváltsága és intenzitása megváltozott, amikor is az exodussal mintegy 1,2 millió ember hagyta el hazáját a hazatérés legkisebb reménye nélkül. A többség információ nélkül, nagy várakozással, de felkészületlenül indult nyugat felé. Hosszú idő óta problémát jelent, hogy informálódás nélkül indulnak útnak. A kialakulatlan befolyásolási kérdés, a többnyire illegális vándorlási mód azt jelenti, hogy az elmozdulással kapcsolatos információk a családi csatornákon keresztül terjednek, a környezet hírei és példamutatásai (sikerei és kudarcai) a meghatározóak.

A tapasztalatok szerint közvetlen hatással van a határ átlépésére az utolsó lakhely. A határközeli térségben lakók sokkal több olyan indíttatásban részesülnek, amelyek közvetlen frusztrált állapotot jelentenek.⁴

A mozgás mennyiségét az is befolyásolja, hogy az emberek különböző társadalmi-gazdasági környezetben élnek, és eltérő a változtatási kényszerük, az úgynevezett taszító hatás.

Míg Magyarország Kelet-Európa egyik legliberálisabb országa és az elvándorlás a legkevésbé jellemző vonása, addig Lengyelországban a gazdasági kényszer, Romániában az ezzel párosuló emberjogi korlátozások megsokszorozták a folyamatot. Abban az elhatározásban, hogy valaki elhagyja a hazáját, szerepet kap értékelő- és ítélőképessége éppen úgy, mint kötődése a korábbi vidékhez, ami sok tekintetben attól is függ, hogy milyen a tájékozottsága. A kelet-európai térségben fontos szerephez jut az úgynevezett biografikus tényező, ami abban nyilvánul meg, hogy a múlt eseményeinek az átélése milyen hatással van jövőbeli döntésünkre.

A jövő vándorlási folyamatai alapvetően a következőktől függenek:

- stabilitás, a belső gazdasági sikerek függvényében,
- a mozgásra készített népesség fiatal korstruktúrája és a változó szabályozás együttesen olyan soha nem látott mértékű folyamatokat indíthatnak el, amelyek következményeként a jelenlegi bevándorlás társadalmi összetétele eltolódik. A korösszetétel egyértelműen romlik, ami a fogadó országokat ismételt kompromisszumra készíti.

- egyre kérdésesebbé válik az új népességáramlatok alkalmazkodása a nyugati munkaerőpiaca feltételekhez, mert vállalniuk kell az összehasonlítást a harmadik világ résztvevőivel, amihez eddig még hozzá sem szoktak. Gyakorlatlanok az apróbb, önálló döntésekben, azok következményeinek a felmérésében, járatlanok a cselekvés jogi, morális és közgazdasági útjaiban, a küzdelembe rossz biológiai adottságokkal indulnak.

- a jövőt a stabilitás, a partner és a fogadóképesség határozza meg. Mindez nagymértékben függ attól, hogy mi történik a Szovjetunióban. Az a vándorláskezelési gyakorlat, amit eddig a nyugat-európai országok folytattak, miszerint alig tudtak különbséget tenni a munkaerőszempontból a humanitárius vagy éppen politikai okból történő befogadás között, egyre kritikusabbá válik.

3. Demográfiai következmények

A fiatalok és egyidejűleg az idősök számának növekedése egy társadalomban két komoly problémát okoz. Az egyik a munkaerőforrás mennyiségi és minőségi szűkülése, amely gazdasági csökkenéshez vezethet, a másik a nyugdíjas népesség arányának a növekedése, amely a szociálpolitikai rendszer katasztrófájához vezethet. Ennek a folyamatnak a megelőzésére két fő megoldási lehetőség kínálkozik. Az egyik az ott élő népesség fokozott foglalkoztatása, a másik a bevándorlás elősegítése. Az első stratégia eszközei a nyugdíjkorhatár emelése, a nők gazdasági aktivitásának növelése, a munka hatékonyságának a fokozása és munkaerő-kímélő technológiák terjesztése. Mindezek a megoldások részlegesen Kelet-Európa számára. A második út, a bevándorlás mint a népesség pótlása, gyors, de nem rizikómentes megoldás. Mindezek a megfontolások Kelet-Európában most kerülnek előtérbe. Azokban az országokban, amelyek kibocsátó országból befogadóvá válnak, a feszültségekről és a befogadással kapcsolatos gondokról szólnak, de kevésbé hangsúlyozzák az előnyös vonásokat. Az asszimilációs fázis az egyéni életben és társadalmi szinten is veszteséggel jár, az integrálódási fázis már érzékelhető egy, hogy a nemzeti jövedelem termelésében az egyén hasznot is hoz.⁵

A vándorlásban nincsenek ugyan normális avagy optimális mértékek, mint a többi demográfiai eseménynél, de úgy tűnik, Nyugat-Európa már telítődött, amit az mutat a legszembetűnőbben, hogy több a hátrány, mint az előny, pedig Kelet-Európa valójában csak most lendül mozgásba. Az eddigi szocialista országok sem a szabad áramlást, sem a nemzetiségi kérdést nem tekintették politikájuk aktív részének, bár létezésének tudatában voltak. A 90-es évtized ebben a kérdésben is fordulóponthozott. A kelet-európai régióban a nemzetiségi kérdés hosszú ideig tartó elnapolása felerősítette annak politikai szerepét. Ennek a térségnek a sajátosságai az általános európai folyamatoktól, függetlenül is indokolták volna a határok szerepének mérséklését, hiszen az etnikai, kulturális; történelmi és családi kapcsolatok, hagyományok éppen a határok miatt szakadtak szét.

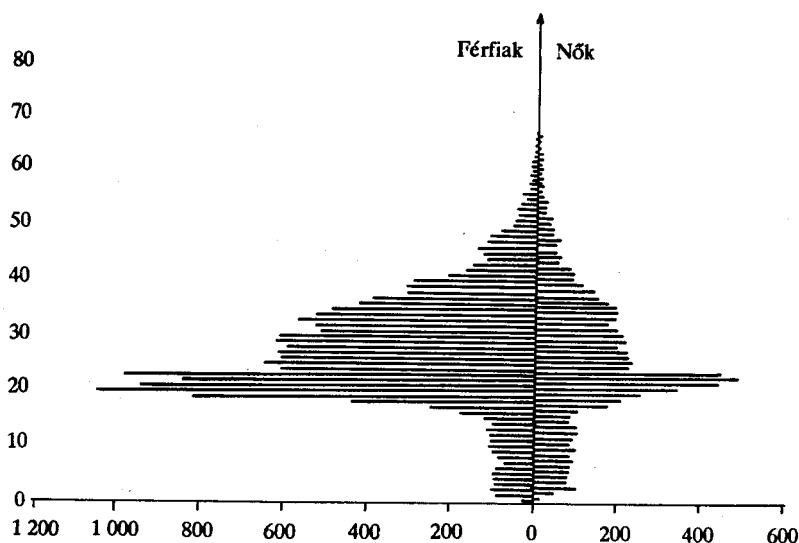
Érdekes módon a tapasztalatok mégis arra utalnak, hogy a migrációs gyakorlatot, mint politikát, egyre többen ítélik a népességváltozás szempontjából hatékonyabbnak, mint a népesedés-politika hagyományos eszközeit.⁶ A sikeresség nyitja véleményem szerint abban rejlik, hogy a tömegek vágyát fogalmazzák stratégiává, ami az esetek egy részében éppen nem a megcélzott tömeget aktivizálja. De sokkal könnyebb ilyen célok megvalósítását csokorba kötni, mint például bizonygatni valamilyen termékenységi magatartás társadalmi helyességét.

Úgy vélem, hogy a vándorlás is viselkedési kultúránk része, és ha nem eléggé függ össze az élet más elemeivel, akkor túl nagy az áldozat vagy az elvárás, ami mindig zavarokat okozhat. Ez a fajta magatartás is, mint a többi a viselkedési kultúra egészébe tud illeszkedni. Azok a motivációk, amelyeket a nyugat-európai országok attraktivitásként kínálnak – a lényegesen jobb jövedelmi viszonyok és a fogyasztói társadalom –, a kelet-európai népesség tudatában évtizedek óta tradicionális, vágyott értéknek húzódnak meg, a szemlélet

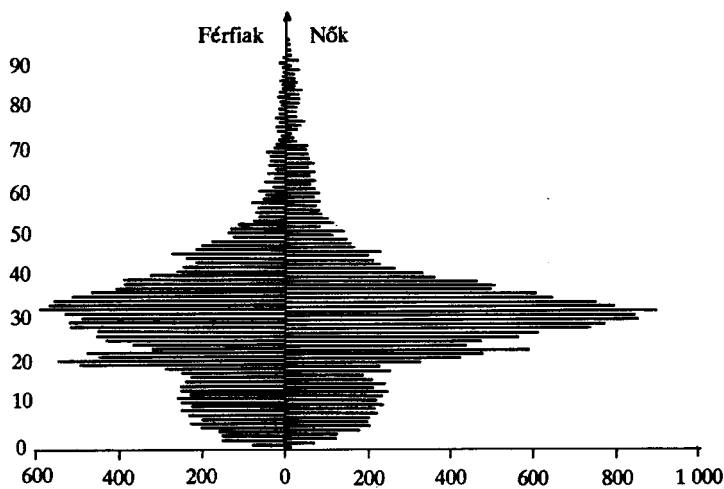
modernizálódása lassú. Ez az értéktudat a szocialista rendszerhez kötődött, kevésbé vált alkalmassá az olyan nyugati típusú alkalmazkodáshoz, amely számos kényszerpályának, döntésnek az alapja. A fogadó országok számára alkalmas bevándorlói választék ilyen vonatkozásban is romlott.

A megváltozott társadalmi-gazdasági viszonyokból megállapítható, hogy szélesebb értelmezést adtak a határokat átszelő népességmozgásoknak, ugyanakkor hazánkat érintően korábban nem tapasztalt mérete tömeges vándorlást indítottak el. Ennek eredményeként ugrásszerűen megnőtt a Magyarországról kiáramló, de főként a hozzánk érkező vagy Magyarországon áthaladó tömegek szerepe. Ezeknek a jelenségeknek a kezelésében szinte semmilyen gyakorlattal nem rendelkezünk, és a közeljövőben valószínűsíthető folyamatokra sem vagyunk felkészülve. A nemzetközi mozgások szociológiai, földrajzi, emberi jogi kérdéseiben hosszabb ideje folynak kutatások, de a demográfiai aspektusok alapos feltárása még előttünk áll.

Néhány évvel ezelőtt azt a helyzetet, hogy Kelet-Európa stabilitása oly mértékben változik meg, amely jelentős hatással lesz a kelet–nyugat közötti kapcsolatokra; kevesen hitték volna. Ezek a változások ma befolyásolják mindennapi életünket éppen úgy, mint a politikai kapcsolatok alakulását. A következmények értékelése során legtöbb figyelmet a népesedési problémák kapnak, de a társadalom és a gazdaság is érintett e kérdésben. A munkaerőpiaci gondok és a társadalmi beilleszkedés problémakörei nem szakíthatók el a demográfiai kérdésektől, sőt ezekre döntően a rövid- és középtávú hatások a jellemzők. Miért olyan fontos a promigrációs politikát hirdető országok számára az, hogy stabil vagy stagnáló népességgel rendelkezzenek? A munkaerőpiac oldaláról az olcsó munkaerő szempontját egyre kevésbé tudják okszerűen alátámasztani. A munkanélküliség növekedése és kialakulásának okai nehezen megmagyarázható diszkrpanciát mutatnak az erőforrások prognózisával. Az ellentmondást tovább növeli az a tény, hogy az egyre távolabb tolódó bevándorlási források egyre romló összetételt mutatnak, amelyek ma már csak az olcsóság követelményének felelnek meg, s ez önmagában nem elég. A térbeli eltolódással együtt járó kulturális és tudati leszakadás a társadalmi beilleszkedés oldaláról kérdésessé teszi a helyzetet. A népesség és gazdaság kapcsolatával foglalkozó tanulmányok elsődlegesen azzal indokolják a népességfejlődést, hogy a keresők és eltartottak aránya megfelelő legyen, ami hozzájárul az eltartási terhek csökkentéséhez. Az öregedéssel együtt járó szociális biztonság kérdése valóban indokolja, és nem tesz lehetővé más megoldásokat, mint a bevándorlás könnyítését?

2. ábra. A menekültek korstruktúrája

3. ábra. A bevándoroltak korstruktúrája

A kérdéssel Wattelar és Loumans⁷ foglalkoztak. Írásukban arra utalnak, hogyha a fiatalok és az idősek eltartási aránya 0,5–0,7% közé esik, akkor nagy valószínűséggel számolni kell azzal – ez romló halandóság között fokozatosan igaz –, hogy a népesség korösszetétele a katasztrófaszint felé közeledik. Azok az országok, amelyekben ez az érték jelentősen magasabb, elfogadható indokként hozhatják fel a bevándorlás elfogadását.

De egyúttal tudatában kell lenni annak a ténynek is, hogy bár a bevándorlók korösszetételében a fiatalok aránya magas, azonban egyszer a bevándorlók is megöregszenek, s a korösszetétel torzulásait nem oldják fel; csak pótolják, s a jövőre hátrítják a megoldást. A kérdés itt alapvetően akörül foroghat, hogy szabad-e az embert olyan árunak tekinteni, mint amire a politikai stratégiai tevékenység azt elaprózza? Az ilyenfajta gyakorlat, ami aprópénzre váltja a napról napra felmerülő problémák megoldását, sohasem vezetett eredményre.

Véleményem szerint a demográfiai típusú indoklásnak akkor van helye, ha meg tudjuk határozni, hogy mekkora is az a népességhiány, amit pótolnunk kell. Ha erre meg tudjuk adni a pontos választ, akkor az lehet bevándorlási politikánk alapja. Pontosíthatjuk a kérdést úgy is, hogy milyen egyéb más korosztályokra lenne szükségünk? De ha a prognózisok oldaláról ilyen konkrétak is tudnánk lenni, vajon az elvárásainkat miképpen tudnánk verifikálni és megvalósítani? Vajon létezik-e ilyen? De ilyen kérdést feltenni egy társadalomnak sincs joga, mert az mélyen sérti a humánumot. A problémát csak úgy fogalmazhatjuk meg, hogy mi a valószínűsége annak, hogy a bevándorlás folyamata tovább folytatódik, és milyen következményekkel jár?

Ezen a ponton a népesedéspolitikai és a vándorlási politika számos ponton átfedésbe kerül, olyannyira, hogy egyesek hatékonyabbnak értékelik a vándorlási stratégiát. Nézetem szerint a tömegek vágyát deklaráló politikai gyakorlatot mindig könnyebb volt megvalósítani, mint elfogadtatni a társadalommal egy bizonyos típusú magatartást. De miért is áll az érdeklődés középpontjában a munkaerő piaci kérdése? Induljunk ki abból a gyakori hétköznapi példából, hogy egy megüresedő munkahelyre a külföldi és a belföldi jelentkező közül a munkáltató az esetek nagyobbik részében a külföldit választja. A választás mögött részben alacsonyabb bér vagy a gazdasági ciklusnak megfelelő foglalkoztatási igény húzódik meg. Egyáltalán nem áll ezektől az esetektől távol az, hogy a foglalkoztatók illegális eszközökkel is szabadabban élnek. Önmagában a kisebb függőségi viszony, a konjunktúrának megfelelő foglalkoztatás számukra előnyöket hordoz, és szabadabb mozgásteret kínál. A feltehető kérdés csupán az lehet: megéri-e a gazdaságnak és a többi, napi életünket zavaró momentumnak a jelenléte azt,

hogyan a napi politikát aprópénzre váltsuk?

Az 1980-as évek végén megindult új típusú népességmozgások azt eredményezték, hogy a korábban „keleti nyitás” néven ismert politika ne csak a befogadásban, hanem a tőke-transzferben is megvalósuljon, mindezek megváltoztatták a hozzáállást, a készséget a népességmozgások iránt. Szerepet kapott a demográfiai indoklás megítélésében az is, hogy a gyors technológiai fejlődéssel a munkaerő iránti igény mérséklődött, és a rendelkezésre álló földrajzilag távolabb eső munkaerő a technikai és professzionális követelményeknek kevésbé tudott megfelelni. A nyugat-európai országok olyan eszközök igénybevételével alig próbálkozhatnak, mint a nyugdíjkorhatár emelése vagy élő munkaerő-kímélő struktúrák bevezetése, mert ezeket már igénybe vették. A kelet-európai országok pedig a magas foglalkoztatási szint mellé, amely a nők alacsonyabb gazdasági aktivitási szintjével csökkenthető lenne, még fiatalos összetétellel és alacsony várható élettartammal is rendelkeznek, ami a stratégiai eszközök demográfiai mozgásterét jelentősen korlátozza. Ilyen kérdésfelvetésben a jelenlegi szituáció kihívás a demográfia és a prognózisok számára. Kihívás abból a szempontból, hogy a bevándorlással a népesség összetétele még a korábbinál is tarkább lesz, ami növeli a prognózisok számbeli bizonytalanságát. Nehezen előrejelezhetővé teszi a felhasználók számára a demográfiai prognózisokat, tekintettel azokra az átmeneti fogyasztási, népesedési, elvárás magatartásokra, amik az új környezetben alakulnak ki. A bevándorlók összetétele közismerten fiatalosabb, mint a helyben lakó népességé, ezért a munkaerőpiac után a legnagyobb feszültségek a szociális igény egyes vonatkozásában jelentkezhetnek. A demográfiai faktorok tehát egyes vonatkozásban mennyiségi bizonytalanságot mutatnak, míg más vonatkozásokban torzíthatják a feltételezések hatását.

Az elmúlt években számos olyan folyamatnak érett be a gyümölcse, amelyek az általános európai nyitással az egységesülés felé mutatnak. A nyugati országok közötti mozgások szabadabbá tétele, a keleti országok vízumkényszerének feloldása mellett a keleti régió belül megszűntek a szabad mozgást korlátozó politikai eszközök. Az Európán belüli migráció olyan új aspektusai jelentek meg, mint a yuppiek, akiket a világcégek egy szervezett tapasztalatszerző útra irányítanak, akiknek az itteni pártja az Euppiek lehetnek.⁸ Egy másik érdekes, egyre terjedő folyamat, hogy a tehetséges idősebb emberek az élet kellemességét keresve a déli napfényes vidékekre költöznek, ami az öregedés és a vele járó életmódváltozás új vonása.⁹ Ezek az egyedi szempontok még utópisztikusak Kelet-Európában, a választás szabadsága még nem adott.

Jegyzetek

1. MTV Panoráma, 1991. január 4., TÉKA 1989.
2. *Daily Telegraph*, 1990. szeptember 27.
3. Tóth Judit: Beszélgetés a nemzetközi népességmozgások bizonytalanságairól. Magyar Rádió, 1991. aug.
4. Sik Endre: Menekültekről és menekülthullámokról. (Előtanulmány). Budapest, TÁRKI Gyorsjelentések, 1989.
5. Sik Endre: Menekültügyről két konferencia kapcsán. *Mozgó Világ*, 1991. 2. sz.
6. HÖHN, C.: Population policies in advanced societies: pronatalist and migration strategies. *European Journal of Population*, 1987. 3–4.
7. Watteler, Ch. – Loumens. Simulation of demographic objectives and migrations. In: Migration – the demographic aspects. OECD, 1990.
8. Öberg, S.: What is important? *Options (JASA)* 1990.
9. Rogers, A.: General versus elderly interstate migration and population redistribution. *Research on Aging* 1988. N° 4.

L. RÉDEI MÁRIA

NEW MIGRATION TRENDS: FROM SENDING TO RECEIVING COUNTRY

Hungary played a pioneering role both in October 1956 and in the changes that occurred in 1988–1989. Why did the Hungarians play such a catalyst role in the East-European changes? The author gives the more important factors as follow:

-topological and geo-political situation giving the country the role of a transmission bridge, an intermediary role.

- the temporary socio-economic conditions which developed in the country since historical times, going from West to East had the effect of greatly increasing this role,

- historical, ethnic ties attach the Hungarians to their neighbors with whom relations are of the greatest intensity,

- corresponding to the regional development, internal migration goes from East to West, thus the international movements always formed an integral part of this process,

-the population of the country possesses features with which also other peoples were willing to join. It is well known that the Hungarians are of an emotional nature, they live in a milieu sensitive to everything that is new and they think rationally,

- the general economic development, liberal economic policy of the country were always attractive within the region,

-parallel with West-East demarche and in general with the extension of the technical possibilities of transmission, conditions for maintaining relations improved, more information was available for the decision to change the place of residence.

These features were durable characteristics of the population movements, so they can be considered as permanent features. Hungary used these roles by starting a new trend in international movement in 1956 and again in 1988–1989. The first great wave of refugees was in 1956: in 1988 and mainly in August 1989. through her geographic role. Hungary contributed much to the effectuation of the European unification process.

Perhaps the 1956 wave was the last whose destination was overseas later the direction of movement became divided and intracontinental. Since in 1988–1989 a new type of population movement started, it is expedient to divide the detailed description into these two stages:

The impact of demographic structure up to now is slowly. The „rejuvenating” effect on the domestic population has been modest.